

חנוכה כתיקון הרגליים

הרב 'א"ר זר"ר פ"ס

הקדמה – יתרון החושך

ונודע שיעקב מובחר שבאבות, והוא דבוק במידה בפני עצמו ממידותיו של ה' יתברך, והוא מידת האמת ליעקב וגדול ממנו, כי הוא דבוק בשם הוויה שהוא שם העצם המיוחד שלמעלה משאר השמות ד'אל אלוקים', מידת אברהם ויצחק, שהם רק כינויים, ומאחר שכולו טוב וקדושה, אינו צריך לאהבתו וקירבתו וברכתו...

ישראל קדושים עמ' 86

ר' צדוק מבאר בקטע המובא לעיל ש"יעקב הוא המובחר שבאבות", אלא ששלמותו סבוכה, נפתלת במחוזות החושך והרמאות ומלאת סתירות. יעקב זכה לחלום הסולם בלילה דווקא; 'זיפגע במקום וילך שם כי בא השמש...'¹ בעלי הסוד קשרו את דמותו של יעקב להארות שזוכים להן דווקא בלילה, בחושך.

מהו יחסה של המסורת היהודית לחושך וללילה? האם החושך הינו רק העדר האור, הממד הרפוי של ההוויה, או שיש בו משהו עצמי, אולי אפילו מקום של ישות השונה מהמוכר לנו?

הסטריאוטיפ של החושך בעולם המערבי הוא של חלק טפל ולא חשוב ביממה ובקיום בכלל, שכן עיקר ההוויה תלוי בעשייה המתרחשת ביום. על כן נתפסת השינה כ'דילוג' על חלק טפל של מעגל הקיום, וכאגירת כוחות וחיוניות לקראת היום הבא.

לעומת זאת, הלילה והחושך במסורת היהודית, כפי שבאים לידי ביטוי בעיקר בחכמה הפנימית, הינם חלק אורגני מן המעגליות של הזמן. למשל, בתרגום יונתן בן עוזיאל על פסוקי בריאת האור והחושך, מתנהרת החלוקה בין יום שנועד לעבודה, לבין הלילה שעיקרו למנוחה.²

1 בראשית כח, יא.

2 'זיקרא אלוקים לאור יום, ולחושך קרא לילה... (בראשית א, ה), תירגם יב"ע: 'זקרא ה' לנהורא יממא, ועבדיה למיפלא ביה דיירי עלמא, ולחשוכא קרא ליליא, ועבדיה למינח ביה ברייתא'. מפורסמת שאלתו של הגאון הרוגוצ'ובי, אם המנוחה היא העדר עשייה, או שזו בריאה בפני עצמה. הוא טען שהמנוחה היא בריאה, ובכך מסביר את הפסוק 'זיכל אלוקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה', שמשמעו שאלוקים עשה מלאכה בשבת מטעם

אצל חז"ל ובעיקר בחכמה הפנימית מלמדים על יתרון האור הבא מתוך החושך דווקא.

הפסוק בקהלת: 'וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות, כיתרון האור מן החושך'³ – נתפרש לא במובן של יתרון האור אלא בשבח האור היוצא מתוך החושך. כך בזה"ק: 'לית נהורא אלא ההוא דנפיק מגו חשוכא' – אין אור אלא זה הבא מתוך החושך. על כן באים דברינו לעורר מוטיבציה להתהפכות, לא רק שכלית, אלא קיומית ממשית, ביחס לצד הלילה שבקיום. מן הראוי להיפתח ללילה, ולהכיל אותו בנפש כ'זמן איכות' שגבוה בערכו ובעצמותיו לאין שיעור מהיום המואר לכאורה.

*

נהורא מגו חשוכא בבריאת העולם

דע כי יסוד מוסד הוא בידי בעלי הקבלה הפנימית, כי עניין החושך והאור הרמוזות בתורה האמיתית, אינה כמו שאנו מרגישים בהם בחוש ראותינו, אבל הדבר בהפך, כי האור המוחש אצלנו בעולם ההגבלה הוא חושך, והחושך המוחש אצלנו הוא אור

כתם פז למקובל ר' שמעון לביא, בראשית דף כ ע"ב

בעלי הסוד מלמדים שמחוזות האפלוליות והעמימות הם המקום בהם מתבטאת יכולתו של האדם למגע עם האלוקי. תפיסות שלפיהן המוצא של ההווה הוא החושך שקודם לאור וגבוה ממנו, אנו מוצאים בכמה מדרשים.⁴

זה, ה'שבעים' תרגמו 'ביום השישי'. לדעה אחת בחז"ל 'מה היה העולם חסר? מנוחה. באה שבת באה מנוחה כלתה ונגמרה המלאכה'. משמע שהעדר העשייה בפני עצמה אינה מנוחה. המובן הוא שמנוחה היא המליאות, ההתענגות.

3 א, יג.

4 למשל, מחלוקת ר"י ור' נחמיה, אם האורה נבראה תחילה או העולם נברא תחילה: ויאמר אלוקים יהי אור. ר' יצחק פתח, 'פתח דבריך יאיר מבין פתיים' (תהילים קיט). ר' יהודה ור' נחמיה; ר"י אומר: האורה נבראת תחילה. משל למלך שביקש לבנות פלטין והיה אותו מקום אפל. מה עשה? הדליק נרות ופנסיין לידע היכן הוא קובע תימליוסיס [=יסודות, נדבכים] כך האורה נבראת תחילה. ור' נחמיה אמר: העולם נברא תחילה. משל למלך שבנה פלטין ועיטרה בנרות ופנסיין. ע"כ דרש ר' יודן. מדרש בראשית רבה פרשה ג, א

תפיסתו של ר' נחמיה מעוגנת בתפיסות הסוד, שלפיהן המוצא של העולם הוא במחוזות הסתומים, התורה קודם לאור ונשמות התורה גבורות מנשמות התיקון. האור איננו אלא החצנה של הסתימת, רעיון שיוסבר בהמשך המאמר, בהקשר של הזה"ק.

אינטואיציה זו עומדת בבסיס תורותיו של ר' נחמן על הצדיק הנמצא בצל⁵, ובכך ניצל מרוע העין של הרשע. תורות אלו מסמנות אצל ר' נחמן את מעמד היהודי בעולם הזה, השרוי במציאות של זרות והסתרה, אשר דווקא ממקום זה מתאפשרת הישרדותו והתקדמותו.⁶

באחת התורות, מלמד ר' נחמן שההוויה נפלה לאבילות בעקבות הסתלקות השכינה מהעולמות אל המערב.⁷ המערב מסמן את מקום השקיעה של האור, את מקור הבכי והגעגועים לאור. הוא דורש את ראשי התיבות של המלה מערב – רחל מבכה על בניה, כמו בא לומר שהדרך היחידה לפגוש בשכינה היא במקום היעלמותה, במחוזות המערב, החושך וההסתר.

מנהג המקובלים, בעקבות ר' עקיבא, שתפילה היא לכיוון מערב,⁸ לפי ששם מקום השכינה. האינטואיציה המבוטאת כאן היא שדווקא במקום שקיעת השמש והעלמת האור, שם נפתחים היכלי האור הפנימי.

הראי"ה קוק התבטא בסגנונות שונים על אורות מאופל, ואחד מקבציו אף כונה בשם זה.

5 ליקוטי מוהר"ן קמא נה ג.

6 דברים ברוח דומה כתב ר' צדוק על עיוורונו של יצחק. לדבריו, כהות הראיה של העיניים היא המאפשרת ראייה רוחנית:

...לפי שיצחק שהוא מידת היראה, אותיות ראייה, שהוא מצד מידתו מידת הצמצום הוא כוח הראיה בהקבלת פני השכינה... שזה מצד מדרגתו, לכך הוצרך להיסמא מחיזו דהאי עלמא, ועי"ז זכה לרוחניות... ואז כשכהו עיניו הגשמיים מפני הראיה הרוחנית, מסתמא גם הוא היה יכול לראות ללבב...
כך הוא הקבצן העיוור בסיפור 'שבעת הקבצנים' של ר' נחמן: '...ואתם סבורים שאני עיוור? אין אני עיוור כלל. רק שכל זמן העולם כולו, אינו עולה אצלי כהרף עין. (ועל כן הוא נדמה כעור, כי אין לו שום הסתכלות כלל על העולם, מאחר שכל זמן העולם אינו עולה אצלו כהרף עין. ועל כן אין שייך אצלו הסתכלות וראיה בזה העולם כלל)...'

וכך בליקוטי תפילות תפילה סה: 'אחד יחיד ומיוחד, היה הווה ויהיה, זכני ברחמיך הרבים לכלל באחדותך באמת, אנא מלא רחמים זכני ועזרני והושיעני שאזכה להתגבר בכל עז ותעצומות, לסגר ולסתם עיני מחיזו דהאי עלמא לגמרי, להעצים ולסגר עיני בחזקה מאד, לבלי להסתכל כלל על הבלי עולם הזה ותאוותיו. ואהיה בזה העולם כעור וסומא ממש, שלא יהיה לי שום ראייה והסתכלות והבטה בזה העולם כלל, רק אזכה לכוון את עיני ודעתי ושכלי להסתכל תמיד על התכלית האמתית תכלית הנצחי, עד שאזכה לידע ולהבין באמת טובך האמתית, ואזכה לדעת באמת שאין שום רע בעולם כלל, רק כולו טוב וחסד, ואתה מרבה להטיב עם כל בשר בכל עת ובכל שעה, כי כונתך לטובה תמיד, כי אתה חפץ לזכות אותנו להביאנו לתכלית האמתית לחיים נצחיים, ואזכה להיות מלא שמחה תמיד.'

כך בליקו"מ קמא תורה סה: 'פי אור התכלית הנה היא החוקה מהאדם, ואי אפשר לראותו פי אם בסימיו דעיניו. שצריך לסתם את העינים לגמרי, ולסגנם בחזקה מאד, אף גם לדחקם בהאצבע, כדי לסתמם לגמרי, ואז יוכל להסתפל על התכלית הנה. הינו שצריך לסתם את עיניו מחזו דהאי עלמא לגמרי, להעלים עיניו ולסגנם מאד, לבלי להסתפל כלל על תאוות עולם הנה והבלי. ואז יוכל לראות ולהשיג אור התכלית הנה, שפלו טוב. ואז יתבטלו היסורין פנ"ל...'

7 ליקוטי מוהר"ן תנינא סז.

8 המקור לכך הוא בסוגיא בבבא בתרא דף כה.

גילויי ההווה עולים ממעמקים, מהחיים הערפליים שבבשר, הולכים ומתבהרים, ובכל זאת לוקחים עמם את צללי האפילה ואת ריח הבורסקי הגופני...

אוה"ק ח"א עמ' קצג

יעקב תיקן תפילת ערבית – הראי"ה קוק והרב'ה מסלונים

תפילת ערבית היא אפשרות גבוהה, נבואית משהו, של קרבת אלוקים. כך תיאר הראי"ה קוק את השגות הלילה, שבודאי רומזות להשגות שלו עצמו:

...אמנם עוד יתרון רב לתפילה, שהיא מוצאת תכליתה ברמי המעלה והערך, קדושי עליון הניגשים אל ה', שע"י התפילה ירומו ויינשאו למעלת הנבואה או קרוב לה... שהם פוגעים מעמדים יותר גדולים מהליכות הטבע, כי יתרוממו הרבה על מצב הטבע הרגיל, וידבקו באלוקים חיים בטוהר לב ונפש. לזה מוכשר הוא הלילה במנוחתו והתבודדותו, וכפי שביאר החסיד בחובות הלבבות⁹ ביתרון תפילת הלילה, שהוא מאפשר להיפקד גם במחוזות נישאים... וכן היה באמת יעקב אבינו ע"ה, שוודאי השלימתו ג"כ התפילה לאותו החיזיון הנבואי הנשגב של מראה הסולם וכל פרטיו, שעל כן נתייחס לתפילתו שם פגיעה, ויפגע במקום, והיא מתאימה לערבית.

עולת ראי"ה ח"א עמ' טז

דבריו אלה רומזים להשגות כמעט נבואיות שזכה להם. כך בקטע מצונזר:

ואקשיב ואשמע מתוך מעמקי נשמתי, מתוך רגשי לבבי, קול ה' קורא. ואיחרד חרדה גדולה, הככה ירדתי כי נביא שקר אהיה, לאמר ה' שלחני, ולא נגלה אלי דבר ה'...

אוה"ק ח"א עמ' קנז, פתיחה שחסירה שם

התחושה האינטואיטיבית אכן מאשרת שיש אופן של היפתחות שאינה יכולה להתרחש ביום.¹⁰

מדוע? מה יתרון הלילה?

9 שער אהבת ה' פרק ו'

10 דוגמה פשוטה מחיי החולין: בתכניות רדיו המשודרות בלילה יש בדרך כלל עיסוק בכאב האנושי, מתוך נינוחות רדיפונגית שאינה אפשרית ביום. האם בשידור באמצע היום אפשר לנתח חלומות או לדון במלכודים בחיי הנישואין כפי שניתן בשידור לילי?

חנוכה – תיקון הנה"י [נצח-הוד-יסוד]

בכמה מדרשותיו של האדמו"ר מסלונים הוא מדבר על חנוכה כתיקון המקומות האפלים, שמקורם ברגליים, בספירת היסוד וכן בנצח והוד [נה"י = נצח-הוד-יסוד]. הוא דורש את הפסוק 'נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי' על הארת הנר לרגליים. וכן נדרש בהקשר הזה 'עד שתכלה רגל מן השוק'.

ויש לומר שהכתוב רומז לנר חנוכה שהוא 'נר לרגלי', שהוא תיקון מידת הוד הנקראת 'רגלי', כדאיתא בהקדמת תיקון"ז נצח והוד תרין שוקין, שהם המידות של תיקון הרגליים... כי אמנם מקור האור של נר חנוכה הוא מאור המנורה... אך עיקר מעלתו המיוחדת של נר חנוכה היא שהאור יורד ומשתלשל להאיר את המדרגות הנמוכות ביותר למטה מעשרה... וזה 'נר לרגלי' שמרומז לנר חנוכה שיש בו כוח מיוחד שיורד למטה... וזה תיקון מידת הוד שנתקנו מידות הרגליים בשלימות...

נתיבות שלום לחנוכה עמ' מח-מט

עוד יש לומר עניין פך שמן חתום בחותמו של כה"ג שמרמז לקדושה במידת יסוד שהיא בחינת חותם שעליה ציורה תורה 'ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש... רבות בנות עשו חיל ואת עליית על כולנה... ומרומז בזה שכול מערכות השמים כפופות למידתו של יוסף...

שם עמ' מב

בדרשה אחרת, קושר האדמו"ר את הארת חנוכה כנר באופל, ליעקב שתיקן תפילת ערבית. הוא שואל מדוע עד תקופת החשמונאים לא נעשה תיקון למידת ההוד, והלא היו לפני כן בישראל תקופות של נביאים ומלכים וגילויים גבוהים.

וביארנו כי זה כול ענינה של תפילת ערבית שיהודי יוכל להתדבק בה"ת גם כשהוא בשיא החשיכו... ולשעה זו נתקנה תפילת ערבית שתהא ליהודי תפילה לשפוך שיחו לפני ה' בזמן חושך... וכן תיקון מידת הוד שהיא המידה הנמוכה בספירות... וזה עניין חנוכה שבו המלך יורד אל בנו למטה מעשרה בבחינת אשכון עד דכא... כך יהודי שעומד כבר בשפל המצב על סף ההעדר, יכולה להתחיל אצלו צמיחה חדשה ובתנאי שתישאר בו קוסטא דחיותא, היא האמונה שה' קודם שיחטא, וה' לאחר שיחטא, כי ה' עימו אפילו לאחר החטא...

הרמזים ברורים. בחנוכה החושך מתגבר ביותר. כך במעגל תקופות השנה [תקופת טבת]. וכך התעצמות היווניות [וחושך על פני תהום – זה יוון שהחשיכה עיניהם וליבם של ישראל – ההתבוללות התרבותית, אבדן ההתגלות-המקיפים, התעצמות החירות

האנושית, חילון התרבות]. בזמן של שפל רוחני, החותם של כה"ג על פך השמן זו 'דרגה מיוחדת של טהרה' שמאירה גם במאפלים. הנר היהודי מאיר את הרגליים, היסוד, שמירת הברית.

*

ברית איהו סיומא דגופא

בנקודה זו נפנה לתורה בזוה"ק, שהשפיעה עלי השפעה מרובה, ופתחה בפני תובנות מלהיבות. הזוהר שואל מדוע יעקב זכה רק לחלום, שזו הדרגה הנמוכה של ההתגלות, רק שישית מנבואה, ולא זכה למראה, שהוא המקום העמוק והסתום.

תא חזי 'ויחלום'. וכי יעקב קדישא, דאיהו שלימא דאבהן, בחלמא אתגלי עלוי ובאתר דא קדישא לא חמא (ליה) אלא בחלמא? [=וכי יעקב הקדוש, שהוא השלם באבות, בחלום נגלה אליו, ובאתר קדוש [א"י] לא ראה אלא בחלום?]= אלא יעקב בההוא זמנא לא הוה נסיב, ויצחק הוה קיים [=אלא יעקב באותו זמן לא היה נשוי, ואביו היה קיים]... 'ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה' – הכא לא כתיב ביה 'חלום', דהא מדרגא אחרא עלאה הוה [=ויאמר אלוקים לישראל במראות הלילה – כאן לא כתוב חלום אלא גילוי בדרגה אחרת]...

בגיני כך יעקב בההוא זמנא כתיב 'ויחלום והנה סולם מוצב ארצה (וראשו)', מהו סולם? דרגא דשאר דרגין ביה תליין [דרגה ששאר הדרגות תלויות בה], והוא יסודא דעלמא [והוא יסוד העולם].

'וראשו מגיע השמימה', הכי הוא לאתקשרא בהדיה [כך הוא התקשר אליו = כך הייתה ההתגלות אליו].

וראשו מגיע השמימה, מאן ראשו? ראשו דההוא סולם [מהו 'ראשו'? ראש הסולם].

ומאן איהו? דא דכתיב ביה (בראשית מז לא) 'ראש המיטה', בגין דאיהו ראש להאי מיטה ומנה נהיר [ומהו? זה שכתוב בו 'ראש המיטה', היות שהוא ראש לאותה מיטה וממנה הואר].

'מגיע השמימה', בגין דאיהו סיומא דגופא, וקאים בין עלאה ותתאה, כמה דברית איהו סיומא דגופא, וקאים בין יריכין וגופא, ועל דא מגיע השמימה [מגיע השמימה – היות שהוא סיום הגוף, ונמצא בין עליון ותחתון,

כמו שמקום הברית הוא סיום הגוף, ונמצא בין הירכיים לגוף, ולכן מגיע השמימה].

זוהר חלק א דף קמט/ב

אני רוצה לטעון שבניגוד לתפיסה הרווחת, הזוה"ק הרבה פעמים מכוון לפשוטו של מקרא. חלקו הראשון של הזוהר עוסק בשאלת היחס שבין החלום לבין המראה. החלק השני עוסק בתיקון הברית. ישנו קשר הדוק בין שני החלקים.

הזוה"ק מנמק מדוע יעקב לא זכה למראה אלא רק לחלום בגלל שלא היה נשוי ואביו קיים. כמו כן, גם אחרי שהיה נשוי לא זכה יעקב בחרן למראה, אלא לחלום, בגלל שלא היה בא"י. שלושה מוקדים בחיי אדם עשויים לטלטל אותו אל הלא נודע, למחוזות הסתומים: נישואין, הסתלקות אבא, ארץ ישראל. אני אומר תמיד לחתן וכלה ערב חופתם, שיאפשרו לעצמם ש"קרה להם משהו" בעת חופתם, שיינתנו לעצמם 'לאבד שליטה', שיינתנו אמון בהליכה ללא נודע. שייפרדו קצת מהתודעה המערבית שנותנת אמון רק במודע.

באופן מפתיע, אני מוצא את עצמי אומר לאבלים בדיוק אותם דיבורים. אבלות היא קשה, מפוררת, עכורה. במיוחד אבלות על אדם שהיה מעורב בדמותך. אבלות היא שטח דמדומים, אזור לימינאלי, שבו מתרחשות התפרצויות, שינוי עמוק בתודעה, מגע עם המסתורין.

מכאן פתח להבנת פרטי חלום יעקוב. וישכב במקום ההוא ויחלום וכו'. התיאור של הפסוקים קושר שלושה נתונים: חלום, בלילה [כי בא השמש], במצב של שכיבה. לראשונה בתורה מתוארת שכיבה. השכיבה מופיעה בהקשר של זיווג וישכב עימה בלילה הוא [תיאור שאינו נמצא בזיווגים קודמים]. כמו כן מופיעה השכיבה בהקשר של פטירה – 'הינך שוכב עם אבותיך' ועוד. שכיבה פותחת ערוצי תודעה חדשה שאינם אפשריים בעמידה. וכן ביחס לברית הארץ – הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנָה וְלְזַרְעֶךָ. כפי שלמדנו, הזוה"ק מלמד שרק מי שנשוי ואביו אינו קיים יזכה למראה, שהוא הגילוי הגבוה. שלוש ההתרחשויות שעשויות לטלטל את התודעה, קורות במצב של גוף חשוף בשכיבה.

מכאן ביאור למחלוקת ב"ה וב"ש לגבי ק"ש של ערבית, ופרשנות 'בשכבך'. לדעת ב"ה, ההלכה היא כל זמן שבני אדם שוכבים. ולדעת ב"ש, צריך לומר ק"ש בשכיבה פיזית.

בית שמאי אומרים: בערב כל אדם יטו ויקראו, ובבוקר יעמדו, שנאמר (דברים ו) "ובשכבך ובקומך". ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, שנאמר (שם) "ובלכתך בדרך" אם כן למה נאמר "ובשכבך ובקומך"? בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים. אמר ר' טרפון: אני הייתי בא בדרך והייתי

לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה.

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ג

הסיפור על ר' טרפון שהיטה כב"ש ונזפו בו, חושף שהמחלוקת בעניין זה טעונה, נפיצה. ברצוני לטעון שמחלוקת זו, בדומה לתנורו של עכנאי, הוא ויכוח על הלגיטימיות של עירוב ספיריטואליות בהלכה. לדעת ב"ש, ק"ש של ערבית שונה באופייה מק"ש של שחרית. קבלת עומ"ש בלילה בשכיבה היא כניסה-פריצה להארות של לילה, להשגות בסתום, למעלה מטעם ודעת. בדיוק לכך מתנגדים ב"ה נחרצות. בדומה למאבקו של ר' יהושע בר' אליעזר בסיפור תנורו של עכנאי.

עיקר החידוש בתורה בזוה"ק הנ"ל, אינו ההבחנה שבין המראה העמוק וסתום לבין החלום, שהוא מונהר, ובכך פחיתותו, אלא הפרשנות של 'הגוף המהופך' – הרגליים אינם חלק של הגוף.¹¹ ראש הגווייה הוא סיומא דגופא, מקום הברית, המקום הסתום. הוא ה'ראש' שמזוהה עם ראש המיטה, תיקון הברית. 'ראשו מגיע השמימה' – ראש הגווייה! המקום הנמוך הוא הראש הפיזי, המוחין, ההארה. סולם מוצב ארצה – הארץ היא הראש, התודעה, המודעות העצמית. המראה, הסתימות, מקורה במחוזות האפלים,¹² ביצרים הנמוכים.¹³

הגירוש מגן עדן, והקללה הקדומה עשויים להתפרש כהתהפכות המבט על הגוף. בג"ע היה ראש הגווייה מוצא המגע עם האינסופי, ואחרי הגירוש אדם זכה בדעת ונהיה בעל בחירה, וראשו ומוחו הפכו לראש, והאגן נדחק לתחתית, ליצירות האפילה, לפגם הברית רח"ל. גירוש מהאגן, ראש הגווייה [עץ החיים], לראש, למוחין [עץ הדעת], משמעו גירוש מהפוריות-חיוניות-סתים, אל התודעה, הדעת, המודעות העצמית. בשפתו של פרויד, הישרדותו של העולם מותנית בהווייה של סדר, תיקון. הסופר אגו הוא מקור המשטר, ובקדושה – התורה, ההלכה המנהג והמסורת, קבלת עול, ציות. רק שכפי שמלמדים בעלי הסוד על הגירוש, אדם זכה בדעת אבל נהיה 'נפרד', איבד את אלוהים.

מקום הברית הוא המקום הסתום של מוצא הקיום. זה ה'איד' בשפתו של פרויד, שממנו עקרון העונג, הכאוטיות שמאיימת על הסדר, המשטר, הסופר אגו. אלא

11 ר' נחמן לא סיפר את הבעטליר השביעי בלי רגליים!

12 על עניין זה כתב הראי"ה קוק: המחשבות היותר עמומות, שביסודן הן נובעות מרום המעלה העליונה שבאמת, הן מיישבי העולם והחיים. והמחשבות היותר מבוררות, שהן תוצאות ממדרגה פחותה באורה, מחוסר מעט של אור האמת הנשגבה, הרי הן מבלי עולם. אוה"ק ח"א עמ' קל.

13 לתפיסה זו יש מקבילות בתיאוריות פסיכולוגיות ובתורות מזרחיות. פרויד נעץ במידה רבה של צדק, את מוצא הקיום האנושי ביצרים, אלא שהפריז על מידותיו.

שבניגוד לפרויד שחתר להשלטת הסופר אגו על האיד, לטובת הסדר חברתי, הזוה"ק מעמיד את המקומות האפלים, היצריות וראש הגויה, כשמים, כמקום שכינה על ראש המיטה. יעקוב מיטתו שלימה. הדעת והמודעות העצמית שייכים לממשלת היום. זה עולם החלום שמקורותיו בהכרה ש'מה שאדם מהרהר ביום מראים לו בלילה בחלום'. לעומת זאת, התיקון הממשי אינו במודעות העצמית, אלא ביכולת להמתיק את הדחפים, להעלות אותם, כלשון הפילוסופים, מההכרח לחירות. הדחפים האפלים הם מקור ההרס וערעור הסדר, אבל תיקונם הוא מקור הכיסופים, הדביקות, רצון הרצונות.

סוד נר החנוכה הוא כאמור תיקון הרגליים, כפי שמלמד האדמו"ר מסלונים. מקורו הוא בחותם כה"ג שמשמן את נקודת הברית של יהודי למעלה מטעם ודעת, שלעולם אינו נטמא, גם אם חוטא – אני ה' גם לאחר החטא.

אלוקי החושך

אחד הסיפורים המעמתיים את המאבק עם הנצרות בהקשר של החושך, נמצא באגדה המובאת במסכת עבודה זרה:

ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחזור לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים! עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפילה], כיוון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא. הלך ועשה שמונה ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים – הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.

בבלי ע"ז ח, א

הרקע לסוגיה זו הוא ללא ספק הויכוח עם הנצרות על הבנת מציאות החושך. אדם הראשון חשב שהחושך הוא הכאוס, ממלכת השטן, ותלה את התגברות החושך בחטאו. אחר שהבין את המעגליות של הטבע, שלפיה יש ארבע תקופות בשנה וישנה מחזוריות של התגברות האור והתמעטותו, קבע שמונה ימים טובים. מלשון הסוגיה 'לשנה אחרת עשאן' וכו', ניכרת ההשוואה לסוגיית 'מאי חנוכה – לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל ובהודאה'. כמו כן, ברור שחג בן שמונה ימים אחרי תקופת טבת, הוא למעשה חנוכה, ואילו שמונת הימים שנקבעו לעבודה זרה, הם הימים שבין חג המולד של הנוצרים לבין ראש השנה שלהם.

על מה נסב הויכוח בין אלו שקבעום לשם שמים לאלו שקבעום לשם עבודת כוכבים? הדברים ברורים: עפ"י התפיסה הנוצרית, העולם הוא חושך שמקורו בחטא הקדמון. החושך הוא ממלכת השטן, הכאוס, ורק באור נמצא החיוב. זו הסיבה שבגללה הם קבעו את ראש השנה שלהם בתקופה שבה החושך בשיאו, שהרי בקביעת זמנה של

ראשית השנה מבטאת כל חברה את מהותה של השנה ההולכת ובאה, ולדעתם של הנוצרים עיקר השנה הוא חושך וחטא. לעומתם, לפי התפיסה היהודית, ראש השנה חל בזמן של שוויון בין היום והלילה, ומבחינה אמונית-תיאולוגית הלילה כמו היום שייך למעגל האלוקי, וכחשיכה כאורה לפניו.¹⁴ אדם הראשון קבע את ימי החנוכה כימים טובים, כביטוי לשמחת גילוי ההארה שבחושך. אלוקים מתגלה בחושך, בתהיות ובספיקות, בפגמים ובחולשות, כשם שנוכח הוא בשלימות, בבהירות ובהארות.

אפילוג – מחשבות לא פשוטות

מנהג החברא קדישא של הפרושים בירושלים [ושמעתי שכן גם מנהג התימנים], לקיים מנהג 'הקפות' סביב הנפטר לפני קבורתו.¹⁵ מניחים את המת על הקרקע, מקיפים אותו שבע פעמים ובכל הקפה אומרים פסוק אחד של 'אנא בכוח'. בתום כל הקפה, מנהל ההקפות מרים אבן וזורק אותה לאי שם ואומר 'ולכני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם ארצה בני קדם'. הרקע הוא ככל הנראה, שכל אדם נושא איתו צדדים של אופל וטומאה, מה שיונג מכנה 'החצר האחורית של הנפש', וצריך לפני הפרידה לתת מתנות גם לסטרא אחרא. בדומה לשעיר לעזאזל לפירוש הרמב"ן¹⁶ שהוא לס"א רק שחלילה שייראה כאילו עובדים לו [ע' בדבריו].

תיקון המחוזות האפלים באור החנוכה, שייך למעגל הבחירה. אבל יש אופל וחושך קשים יותר שאדם נושא אותם כמשא אטום עד יום מותו. כי את זה לעומת זה עשה האלוקים, וכנגד הסיטרא דקדושה שבדמות יש גם שכנגדו.

בעבר, נשענתי על הנחה, אופטימית משהו, שיש בידי אדם עובד ה' יכולת תיקון אינסופית, גם במקומות האפלים של הקיום. לכן המחשבות שלי על חנוכה כתיקון

14 לאור ביאור זה מובן איך צמחה המחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע אם העולם נברא בתשרי או בניסן. היה מוסכם שר"ה נקבע בזמן של שוויון יום ולילה, וחלקו באיזה משני הזמנים נקבע החג.

15 על מנהג זה ע' בספר 'אור נגה עליהם', שמואל גליק, עמ' 188.

16 ויקרא פרק טו פסוק ח: וזה סוד העניין, כי היו עובדים לאלוהים אחרים, הם המלאכים, עושים להם קרבנות והם להם לריח ניחוח כעניין שנאמר (יחזקאל טז יט) ושמי וקטתי נתת לפניהם... והנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלוהותם וכל עבודה להם, אבל ציוה הקב"ה ביום הכיפורים שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקומות החורבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כוחו יבא חורבן ושממון כי הוא העילה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחורבן, והכלל נפש לגלגל מאדים, וחלקו מן האומות הוא עשו שהוא עם היורש החרב והמלחמות, ומן הבהמות השעירים והעזים, ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקין בלשון רבותינו, ובלשון הכתוב (להלן יז ז) שעירים, כי כן יקרא הוא ואומתו שעיר. ואין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראנו שציונו כן: והמשל בזה, כמי שעשה סעודה לארדון וציוה הארדון את האישה העושה הסעודה תן מנה אחת לעבדי פלוני, שאין העושה הסעודה נתן כלום לעבד ההוא ולא לכבודו יעשה עמו, רק הכול נתן לארדון והארדון נתן פרס לעבדו, ושומר זה מצוותו ועשה לכבוד הארדון כל אשר ציוהו, ואמנם הארדון לחמלתו על בעל הסעודה רצה שיהיו כל עבדיו נהנין ממנה שיספר בשבחיו ולא בגנותו: וזה טעם הגורלות, כי אילו היה הכהן מקדיש אותם בפה לה' ולעזאזל, היה כעובד אליו ונודר לשמו, אבל היה מעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד, כי שניהם מתנה לה' והוא נתן מהם לעבדו החלק אשר יבא לו מאת השם, הוא הפיל להם גורל וידו חלק להם, כענין שנאמר (משלי טז לג) בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו וגם אחרי הגורל היה מעמידו לפני ה' לומר שהוא שלו ואין אנחנו מכוונים בשילוחו אלא לרצון לשם, כמו שאמר (פסוק י) יעמד חי לפני ה' לכפר עליו לשלח אותו וגו', ולכן לא נשחט אותו אנחנו כלל:

הנה"י, באו ממקום אופטימי, רק שאני נחשף יותר ויותר לכך שיש בקיום צד אפל, דימוני משהו, 'חצר אחורית' שביטויה הוא ברגשות אשמה מטפיזית. בני אדם חיים בדרך כלל במעגל של אוהבים ואינם ערים לצללים החבויים שמשליכים, לשובלים כהים שמתלווים למעשים הטובים.

אלא שזה כבר נושא למאמר בפני עצמו.